

Het Refugehuis van Grimbergen te Mechelen¹

In de Onze-Lieve-Vrouwestraat nr. 52 te Mechelen staat een indrukwekkend gebouwencomplex met een eeuwenoude geschiedenis. Een monumentaal, classicistisch poortgebouw uit 1777 geeft toegang tot een binnenkoer, omsloten door twee bouwvleugels in traditionele bak- en zandsteenstijl en één negentiende-eeuwse vleugel. Het huis staat nog steeds bekend als het refugehuis van de abdij van Grimbergen. Meer dan 350 jaar, van 1426 tot de Franse Revolutie, was het eigendom van de paters. De stempel die de norbertijnen van Grimbergen op dit erf in het historisch centrum van Mechelen drukten, blijft zichtbaar tot op heden. De gebouwen, zoals ze door hen geconcipieerd werden, zijn grotendeels bewaard, namelijk twee vleugels aan de binnenkoer, de traptoren, de kelders en het poortgebouw. Twee andere vleugels gingen in de loop van de negentiende eeuw verloren.

Ondanks de lange geschiedenis is er zeer weinig geweten over dit pand. Ons onderzoek had een betere kennis van de bouwevolutie tot doel. Onze bevindingen in verband met de historiek worden in dit artikel uiteengezet. Hierbij is vooral aandacht besteed aan de ontwikkelingen tot circa 1800, de periode waarin de norbertijnen het als refuge gebruikten.

1. De 'Gulden Ring': een middeleeuws pand in Mechelen

De abdij van Grimbergen had steeds interesse voor Mechelen. Begin twaalfde eeuw werd ze gesticht door de heren van Grimbergen, de Berthouts. Deze familie behoorde in die periode tevens tot de leidende klasse in Mechelen en vormde meteen een link met deze stad. In de twaalfde en dertiende eeuw leed de abdij onder de oorlog tussen de Berthouts en de hertog van Brabant. De norbertijnen verzekerden zich in de dertiende eeuw dan ook van refugehuizen in enkele belangrijke Brabantse steden².

¹ Het volledige onderzoek vindt u terug in het niet-gepubliceerde eindwerk L. THIERS, *Het refugium van Grimbergen*, 2 delen, s.l., 2006. Dit onderzoek werd gevoerd in het kader van de eerste master Monumenten- en Landschapszorg aan de Hogeschool Antwerpen, in samenwerking met architect en medestudent Erik Hendrickx, onder begeleiding van bouwhistorica Linda Van Langendonck en architect Paul Bellemans.

² N.J. WEYNS, "Grimbergen", in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. 22, Parijs, 1988, kol. 270; W.P. WAGENAAR, *Caertboek van de abdij van Grimbergen*, dl. 1: *Tekstboek*, Grimbergen, 1999, p. 13.

In 1277 was er sprake van een *domum nostram* in de buurt van het begijnhof van Mechelen³. In 1453, na de aankoop van de refuge in de Onze-Lieve-Vrouwestraat, werd een *Grymbergen herberge* genoemd in de Begijnenstraat⁴. Het is onwaarschijnlijk dat Grimbergen twee herbergen of refugehuizen in één stad had. Het is echter wel mogelijk dat een bepaald huis voorheen dienst had gedaan als refuge en in de volksmond nog steeds zo genoemd werd. Deze twee documenten wijzen mogelijk op een refuge in de Begijnenstraat, voor de aankoop van het huis in de Onze-Lieve-Vrouwestraat.

Het belang van refugehuizen voor abdijen lag in hun functie als vertegenwoordiger van de kloostergemeenschap in de steden. Ze zorgden voor de contacten tussen de stedelijke samenleving en de rurale abdij. De beheerder van het huis moest de pachten in de omgeving innen en het huis onderhouden. De norbertijnen gebruikten het als overnachtingplaats en vluchtoord, vooral ten tijde van de godsdienstoorlogen. Aan deze laatste functie danken de stadshoven de benaming *refugiehuis*⁵. De refuge van Mechelen werd op het einde van de achttiende eeuw geregeld bezocht door reizende kloosterlingen, zoals blijkt uit de vergoeding die Tambuyser, pensionaris van de abdij in Mechelen jaarlijks kreeg ter vergoeding van hun onkosten⁶.

Het huis in de Onze-Lieve-Vrouwestraat werd, voor het bekendstond als refuge van Grimbergen, de *Gulden Ring* genoemd. Aanvankelijk deed het dienst als privéwoning. Gezien de grootte en ligging van het perceel, was de eigenaar geen onbemiddeld man. De oudste verwijzing naar dit huis gaat terug tot 1385⁷. Het huis was toen in bezit van Jan Duytsche. Verschillende bronnen wijzen erop dat de Gulden Ring in april 1402 nog steeds in zijn handen was⁸. In 1405 verkocht Theodericus Grymaer het huis aan Rumoldus Reude⁹. Grymaer had het pand ten hoogste drie jaar in handen gehad voor hij het weer doorverkocht. Reude behield het een goede tien jaar. In deze periode slaagde hij erin verschillende jaarlijkse

³ GRIMBERGEN, Norbertijnenabdij, Archief (= AG), I 20bis, E (1270).

⁴ AG, III 64, fol. 22v°.

⁵ B.J.P. VAN BAVEL, "Schakels tussen abdij en stad. De stadshoven van de norbertijner abdijen in de Nederlanden (ca.1250-ca.1600)", in: *Analecta Praemonstratensia*, LXXVI, 2000, p. 135-136.

⁶ AG, III 86, jaarlijks op p. 6 of 7.

⁷ MECHELEN, Stadsarchief (= SAM), OCMW Mechelen, Oud archief, nr. 1433, (29 april 1385).

⁸ AG, I 31, H (1386); AG, I 31, I (1386); AG, I 31, G (1387); AG, I 31, O (1392); AG, III 14, (1402).

⁹ AG, III 14, (februari 1405).

renten op het huis terug te kopen¹⁰. In 1417 werd het perceel aan Jacob de Heffene verkocht¹¹. De familie de Heffene was een belangrijke handelaarsfamilie in Mechelen, die verschillende schepenen en lakenmeesters leverde in de veertiende en de vijftiende eeuw. Deze invloed dankte zij aan haar aandeel in de lakenhandel. Zo was Jacob de Heffene acht keer schepen in de periode 1410-1436¹². Jacob de Heffene zou het huis een tiental jaar in zijn bezit houden. Op 20 juni 1426 verkocht hij het erf aan Cornelius de Kempenere, abt van Grimbergen¹³.

Over het uitzicht van het huis en de inplanting op het perceel bij de aankoop door de abdij van Grimbergen kunnen we niets met zekerheid zeggen. Van deze bouwfase zijn immers geen sporen bewaard gebleven in het gebouw. Voor onze kennis van het huis in de middeleeuwen zijn we dus volledig afhankelijk van de archiefbronnen en deze bestaan enkel uit schepenakten met zeer summiere beschrijvingen. Ze vertellen niets over de gebouwen, enkel over de perceelsgrenzen en de ontsluiting van het erf. De oudste beschrijving van de Gulden Ring dateert van 1392, toen deze eigendom was van Jan Duytsche. Het huis had toen een hoofdingang in de Onze-Lieve-Vrouwestraat en twee zijingangen, de ene aan het kerkhof en de andere in de Lieve-Heerstraat¹⁴. Tien jaar later worden opnieuw deze drie ingangen genoemd. Over de ingang aan het kerkhof wordt gezegd dat hier een stal en tuin gelegen waren¹⁵. In 1426 wordt een tuin vermeld aan de zijde van de Lieve-Heerstraat¹⁶. Het erf had dus een T-vorm, waarbij aan de achterzijde geen uitgang was. De documenten maken niet duidelijk of de achterzijde aan de Rogbroeckstraat — de oude benaming van de Ziekeliëdenstraat — grensde, dan wel of er nog een perceel tussen lag. Er werd in de aankoopakte van 1426 wel gesproken over een tuin die achter de Gulden Ring gelegen was. Deze had oorspronkelijk een andere eigenaar dan die van de Gulden Ring, namelijk

¹⁰ AG, III 14, (1410, 1410, 1410, 1413).

¹¹ AG, III 15, (1417).

¹² L. VAN LANGENDONCK, "Archiefonderzoek en iconografisch onderzoek: een eeuwenoude voorgeschiedenis met ridderlijke roots", in: *De 'Gulden Arent' en de 'Orangeboom'*. Hallestraat 2-6, Mechelen. Van middeleeuwse mansio tot hedendaags toerismehuis, Antwerpen, 2003, p. 25; V. HERMANS, "Le Magistrat de Malines. Listes annuelles des membres (XIIIe-XVIIIe siècle)", in: *Bulletin du Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines*, XVIII, 1908, p. 62-66 en 76-89.

¹³ SAM, *G Actes Scabinaux*, I 36, fol. 99r°, (20 juni 1426); AG, III 2, B (1426).

¹⁴ AG, I 31, O (1392).

¹⁵ AG, III 14, (1402).

¹⁶ AG, III 2, B (1426); SAM, *G Actes Scabinaux*, I 36, fol. 99r°, (1426).

Laurens Wechter¹⁷. Toen Jacob de Heffene de Gulden Ring verkocht aan de abdij, waren beide percelen reeds samengevoegd. Hoe zij juist op elkaar aansloten en hoe de percelen juist gesitueerd waren, valt niet meer te achterhalen. Zeker is enkel dat abt Cornelius de Kempenere in 1426 een huis kocht, genaamd de Gulden Ring. Dit huis was gelegen aan de Onze-Lieve-Vrouwestraat en had tevens twee zijtoegangen in de Lieve-Heerstraat en aan het kerkhof. Het perceel had dus een T-vorm, waarbij in het horizontale beentje van de T een tuin gelegen was.

In mei 1490 werd het perceel vergroot door de aankoop van twee huizen door Aert Persoons, abt van Grimbergen¹⁸. De familie Waelpoyt verkocht deze huizen, gelegen in de Onze-Lieve-Vrouwestraat tussen de Gulden Ring en de Lieve-Heerstraat. Zij bezaten reeds voor 1402 het buurhuis van de Gulden Ring¹⁹. Tot aan de Franse Revolutie hield de abdij dit tweede perceel in handen en verhuurde een huisje dat op dit erf gelegen was. Bij de aankoop was er sprake van twee huizen, maar reeds bij de oudst bewaarde penningcohier, uit 1599, wordt slechts van één huis gesproken²⁰. Waarschijnlijk werden beide afgebroken en vervangen door één huis, waarbij mogelijk een deel van het perceel werd toegevoegd aan de Gulden Ring. Het dertiende-eeuwse perceel beschikte immers over een tuin en koer, terwijl het huidige perceel hiervoor geen plaats biedt.

Bij de aankoop in 1490 wordt het reeds bestaande gebouwencomplex beschreven. De refuge was toen een *huis metten plaetsen, hove, achterhuysen*²¹. Het hoofdgebouw lag naar de Onze-Lieve-Vrouwestraat gericht. Dit kan echter zowel een huis betekenen dat aan de straat gelegen was als één dat meer achterin op het perceel gesitueerd was. Rond het huis lagen verschillende binnenplaatsen en een tuin. Achter het hoofdgebouw stond nog een tweede huis of aanbouw, het achterhuis.

2. Het refugehuis van Grimbergen in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw

Na de aankoop door de abdij van Grimbergen bleef het pand meer dan 350 jaar in handen van dezelfde eigenaar. Uit deze periode dateert het

¹⁷ SAM, *G Actes Scabinaux*, I 36, fol. 99r°, (1426); AG, III 2, B (1426).

¹⁸ AG, III 4, Y (mei 1490).

¹⁹ AG, III 14, (7 april 1402).

²⁰ SAM, *K Impots maisons*, IV 2, fol. 87v°.

²¹ AG, III 4, Y (mei 1490).

huidige gebouwencomplex. Zoals we het nu kennen, bestaat het uit drie vleugels die rond een binnenkoer gelegen zijn. Die binnenkoer kan men enkel betreden via een monumentale inkompoort uit 1777. Of er ook vóór 1777 reeds een poort stond, valt niet meer te achterhalen. Oorspronkelijk was er een vierde vleugel gelegen achter de middenvleugel, die eveneens aangesloten was op de huistoren. De vleugels werden opgetrokken in traditionele bak- en zandsteenstijl en telden twee bouwlagen, met uitzondering van de achtervleugel met drie bouwlagen. Ze werden in dezelfde bouwphase opgetrokken. De drie vleugels die aansloten op de huistoren werden gelijktijdig met de traptoren gebouwd. De rechtervleugel, die niet aan de huistoren grenst, werd samen met de middenvleugel opgetrokken, zoals blijkt uit de doorlopende kroon- en driuipijst. De datering van die oorspronkelijke bouwphase zorgt echter voor de nodige moeilijkheden.

De enige documenten die bewaard bleven uit de zestiende tot achttiende eeuw, in het stadsarchief van Mechelen of het archief van de abdij van Grimbergen, handelen over huurprijzen voor de periode 1599 tot 1797²². Deze prijzen schommelden enorm. Dit vertelt ons echter niets over veranderingen aan het gebouw zelf. Een verhoogde huurprijs kon te wijten zijn aan verbouwingen, maar ook aan het feit dat een groter deel van de refuge, of een andere ruimte werd verhuurd.

Zo werd in 1599 een achterhuis verhuurd aan Cornelis Verlinden²³. Ook in 1490 kwam er reeds een achterhuis ter sprake, maar we weten niet of het hier over hetzelfde bouwvolume gaat²⁴. In 1644 kwam naast huurders in de Onze-Lieve-Vrouwestraat, ook een huurder in de Lieve-Heerstraat voor²⁵. Dit huurhuis kan zowel deel hebben uitgemaakt van de refuge, als bij het hoekhuis naast de refuge behoord hebben. In 1702 en op het einde van de achttiende eeuw werd de rechtervleugel verhuurd²⁶.

De eerste beschrijving van de ruimtes in het gebouw dateert van 1702²⁷. Aangezien deze beschrijving duidelijk slaat op het huidige complex, werd het gebouw in de zeventiende eeuw of vroeger opgetrokken. Voor een nadere datering moet men terugvallen op het gebouw, maar dit geeft

²² SAM, *K Impots maisons*, IV 2, fol. 87v°; V 2, fol. 10r°, 27v°; VI 1, fol. 15r°-v°, 40r°; VII 2, fol. 34r°; VIII 1, folio's niet genummerd; XII 2, fol. 24r°; XIII 19, fol. 24r°; XIII 23, fol. 24r°; XIII 24, fol. 24r°; XIII 27, fol. 23v°, 24r°; XIII 28, fol. 23v°, 24r°; XIII 30, fol. 23v°, 24r°; XIII 34, fol. 23v°, 24r°.

²³ SAM, *K Impots maisons*, IV 2, fol. 87v°.

²⁴ AG, III 4, Y (mei 1490).

²⁵ SAM, *K Impots maisons*, V 2, fol. 10r°.

²⁶ AG, III 96, fol. 61v° (1690); AG, III 80, fol. 78r°, (1765).

²⁷ AG, III 96, fol. 61r°-v°, 62r°-v° (1690, 1702).

amper aanwijzingen. Het is opgetrokken in traditionele bak- en zandsteenstijl, zoals die gebruikt werd in de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw. De afwerking in het gebouw is zeer sober, zodat er geen stijlmerken zijn die kunnen helpen bij de datering. Zo zijn de balksleutels en consoles zeer sober geprofileerd. De kapconstructie met zijn gebeitelde telmerken kan zowel van de zestiende als van de zeventiende eeuw dateren. Buiten het poortgebouw zijn er geen steengroevemerken te zien. Stijlistisch kan het complex dus zowel in de zestiende als zeventiende eeuw zijn opgetrokken. Omwille van de traditionele tongewelven in de kelders en de kruisribgewelven in de huistoren zijn we eerder geneigd om het gebouw in de zestiende eeuw te plaatsen. Zeker weten we echter niets, zodat we bij een bredere datering blijven, namelijk in de zestiende of zeventiende eeuw.

Beide dateringen zijn mogelijk in de geschiedenis van de abdij. In de zeventiende eeuw kende ze een bloeiperiode, waarbij veel gebouwd werd²⁸. Aloïs Jans vermeldt dat abt C.F. de Velasco (1647-1665) veel aan de refuge gebouwd heeft²⁹ en in het Mechelse Stadsarchief is een tekening bewaard van een natuursteen met zijn naam ingebeiteld³⁰. Dit kan echter ook duiden op verbouwingen. In de zestiende eeuw was de situatie veel minder rooskleurig. De norbertijnen werden tijdens de godsdienstoorlogen zelfs een tijdje uit hun abdij verdreven. Langs de andere kant betekende dit wel dat het nut van de refugehuizen als vluchthuis in de steden steeg. Misschien vond men het toen dus nuttig om de refuge van Mechelen uit te breiden en te vernieuwen.

De beschrijving uit 1702 was het gevolg van de politieke woelingen in de tweede helft van de zeventiende eeuw³¹. Enkele Hollandse officieren eisten toen inkwartiering in de refuge. De abdij wenste hiervan vrijgesteld te worden, aangezien zij reeds haar refuge in Vilvoorde had afgebroken op vraag van de Habsburgers. In 1679 verkregen de norbertijnen de belofte dat er geen officieren meer bij hen ingekwartierd zouden worden. Tien jaar later deed Grimbergen zijn beklag dat alsnog een Hollandse officier zich bij hen wist op te dringen zonder huur te betalen. Dit zorgde voor de nodige ontevredenheid in Grimbergen en leidde tot een nieuwe

²⁸ N. WEYNS, "Grimbergen", kol. 270-271.

²⁹ A. JANS, "De refuge van Grimbergen", in: *Onze-Lieve-Vrouwkoor Mechelen. 25 jaar koorleven in woord en beeld*, Mechelen, 1980, p. 32-33.

³⁰ SAM, *Iconografie*, A85.

³¹ AG, III 96, fol. 61r°-v°, 62r°-v° (1690, 1702).

overeenkomst in 1702, waarbij werd afgesproken dat officieren in de refuge mochten verblijven, maar dan wel tegen schappelijke betaling. Meteen werd ook afgesproken welk deel van de refuge zo'n officier mocht betrekken, namelijk de rechtervleugel. Het verhuurde deel beschikte over een grote zaal, een keuken, twee *saletten de suite*, een kelder, vier bovenkamers en een grote zolder. Er was ook nog sprake van een washuis bij de poort en een stal bij de uitgang naar de Rogbroeckstraat.

Of deze ruimtes ook daadwerkelijk verhuurd werden aan officieren, weten we niet. In de penningcohiere van 1701 tot 1726 wordt er alleszins geen verhuur gemeld³². In 1747, tijdens de Franse bezetting onder Lodewijk XV, verbleven er Franse soldaten in de refuge³³. In 1765 sloot baron d'Hovorst Pellembergh een huurcontract af en betrok de rechtervleugel³⁴. Ook het huis tussen de refuge en de Lieve-Heerstraat werd in deze periode verhuurd, en zou tot de verkoop in 1798 verhuurd blijven³⁵. De vertrekken van Pellembergh worden het *nieuw quartier* genoemd. Dit kan erop wijzen dat ze juist een herinrichting of renovatie hadden ondergaan. In 1775 werden er reparaties en vernieuwingen uitgevoerd in zijn woonhuis³⁶. In het interieur vinden we stucwerkplafonds terug uit de achttiende eeuw, wat erop wijst dat deze ruimtes aanpassingen ondergingen die pasten bij de smaak van een baron.

In de achttiende eeuw vonden nog meer aanpassingen plaats om het gebouw te moderniseren. Hierbij concentreerde men zich op de delen van het gebouw die zichtbaar waren vanaf de straat. Men wilde immers een goede indruk maken op de voorbijgangers en bezoekers. De grootste werken werden uitgevoerd in 1777, toen het monumentale poortgebouw in classicistische stijl werd opgetrokken. Waarschijnlijk werden in dezelfde periode de twee classicistische dakvensters van de middenvleugel aangebracht, die kapellen in traditionele bak- en zandsteenstijl vervingen.

Uit de rekeningboeken van het einde van de achttiende eeuw komen verschillende onderhoudswerkzaamheden aan het licht³⁷. In 1767 werd

³² SAM, *K Impots maisons*, XII 2, fol. 24r°; XIII 19, fol. 24r°; XIII 23, fol. 24r°; XIII 24, fol. 24r°; XIII 27, fol. 23v°, 24r°; XIII 28, fol. 23v°, 24r°; XIII 30, fol. 23v°, 24r°; XIII 34, fol. 23v°, 24r°.

³³ A. JANS, "De refuge van Grimbergen", p. 32-33.

³⁴ AG, III 80, fol. 78r°, (1765); III 86, jaarlijks op p. 2; III 101, fol. 53r°, (1775), niet genummerde folio, (1778); III 108, p. 47, (1795).

³⁵ AG, III 80, fol. 74r°-75r°; III 86, jaarlijks op p. 2; III 43, *Verhueringe*, (1785); III 101, fol. 53r°, (1775), niet genummerde folio, (1778); III 108, p. 49, (1795).

³⁶ AG, III 86, p. 4, (1775).

³⁷ AG, III 86, (1767-1793).

Classicistisch poortgebouw in blauwe hardsteen uit 1777
(foto L. Thiers, 2006)

de schouw van het *groot quartier* gerepareerd en werden tevens de vensters en deuren van de refuge en het hoekhuis geschilderd. In 1769 liet de abdij de refuge *plecken en besetten* en kocht voor deze werkzaamheden *latten en calck*. In 1772 werden er twee nieuwe ramen gestoken. In 1793 werd de refuge gewit, een metser werd uitbetaald en de pomp werd gerepareerd. Wat opvalt bij deze rekeningen is dat er geen uitgaven waren

in het jaar 1777, hoewel in dat jaar de monumentale inkompoort werd voltooid. Ook in de voorgaande jaren werd er weinig uitgegeven.

3. Openbare verkoop tijdens de Franse Revolutie

Na de aanhechting van onze gewesten bij Frankrijk werden de kloosters en abdijen opgeheven en vele bezittingen openbaar verkocht. Zo geschiedde ook met het refugehuis van Grimbergen in Mechelen. Op 3 oktober 1797, 12 vendémaire van het jaar 6, werd de verkoop afgekondigd³⁸. Op dat moment was een deel van het gebouw reeds in gebruik van het leger, terwijl in de rest de priester Segers woonde, als *provisieur* van de abdij. Jan Hendrik van Langendonck, die in dienst van de Fransen verschillende functies had vervuld in Leuven³⁹, kocht het gebouwencomplex. Een jaar later werd ook het hoekhuis openbaar verkocht⁴⁰.

Op de affiche van 3 oktober 1797 werd de refuge beschreven als twee afzonderlijke huizen⁴¹. Bij de schatting van het huis had men meteen door dat deze situatie onhoudbaar was, aangezien beide gebouwen over dezelfde binnenplaatsen en toegangen beschikten. Zij werden dan ook als één geheel verkocht aan Jan van Langendonck. Volgens de beschrijving beschikten beide huizen in 1797 over twee verdiepingen. Het eerste huis had een grotere kelder dan het tweede, waaruit afgeleid kan worden dat dit de rechtervleugel bevatte. Dit stemt overeen met de verblijfplaats van de vertegenwoordiger van de abdij, namelijk het tweede huis. In de achttiende eeuw woonde die nooit in de rechtervleugel. Het eerste huis had toegang tot twee binnenplaatsen, terwijl vanuit het andere huis slechts één van de twee bereikt kon worden. Op een binnenkoer stonden een schuur of garage en een stal. In het eerste huis waren er negen kamers, met een keuken. Hoe deze kamers juist gelegen waren, valt niet te verifiëren. De verdeling in het tweede huis, met vijf appartementen en een keuken, kan men evenmin nagaan, aangezien zowel de linker- als de achtervleugel zijn afgebroken.

³⁸ ANTWERPEN, Rijksarchief, Archief van het Departement van de Twee Neten en van de Provincie Antwerpen. Verkoop en schatting van nationale goederen tijdens de Franse periode (= RA), B 495, affiche 23, (3 oktober 1797).

³⁹ AG, III 31: *Refuge te Mechelen*, map 1, (begin 19de eeuw).

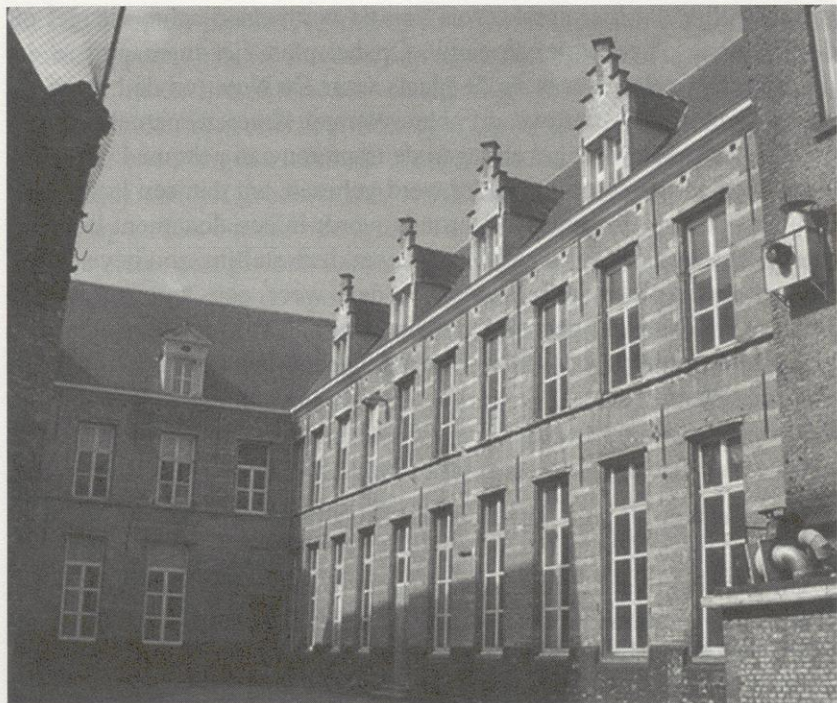
⁴⁰ RA, B 504, affiche 45, (4 maart 1798).

⁴¹ RA, B 495, (1797); B 537, (1797); B 553 A, (1797).

Dankzij een proces over een perceelsgrensgeschil tussen de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle en Jan van Langendonck is het gebruik van het achtererf dat grenst aan het kerkhof goed gekend⁴². Jan van Langendonck was van mening dat de open ruimte achter zijn huis nog deel uitmaakte van zijn grond, terwijl de kerkmeesters beweerden dat het, in de achttiende eeuw afgeschafte, kerkhof tot daar had gelopen en bijgevolg die grond aan de kerk toebehoorde. Het huisje op de hoek van de Ziekeliedenstraat met het kerkhof, geheten *Pepenertenhuysken*, was toen eigendom van de kerk. In de oostgevel van dit huis liet de kerk in 1805 een venster en een deur aanbrengen. De huurder van dat huis kon het nu enkel nog verlaten door over het erf van Jan van Langendonck te lopen. Deze protesteerde en verkreeg van de pastoor de belofte die openingen weer te verwijderen. De laatste hield zich niet aan zijn woord, zodat beide partijen op steeds meer gespannen voet met elkaar stonden. In januari 1812 ging Van Langendonck tot actie over en hij maakte een *schutsel* voor die deur en het venster. Hij trok dat schutsel met een haag door langs de straat om het tuintje af te schermen. De kerk liet dit niet over zijn kant gaan, zeker niet aangezien Van Langendonck bekend stond als een sympathisant van het Franse bestuur. De huurder van het *Pepenertenhuysken* trok met een oproerige bende naar Jans tuin en brak het schutsel af. Zij gooiden ook enkele ramen van zijn woning in.

Tijdens het proces werden getuigen opgeroepen die vertelden hoe de abdij de ingang aan het kerkhof gebruikte als dienstingang. Over het kerkhof liep een geplaveide weg, van de Milsenstraat naar de Onze-Lieve-Vrouwestraat, waarlangs men verschillende erven kon bereiken. Volgens Van Langendonck was alle grond die aan zijn kant van het wegje lag zijn eigendom. Op deze achterkoer lagen drie waterputten en pijpleidingen die water naar de keuken voerden. In de keuken stond een pomp. Hieruit kan men afleiden dat er zich een keuken aan de achterzijde van het gebouw bevond. De weg over het kerkhof werd gebruikt om graan aan te voeren naar de refuge. Het graan werd opgeslagen op de zolder van een gebouw dat in 1807 door Van Langendonck werd afgebroken. Deze zolders bezaten een *porte*, die men kon bereiken met een ladder. Boven de *porte* was een katrol aangebracht om het graan op te hijsen. Een zekere Herbosch, graanleverancier van de Oostenrijkers, verklaarde dat hij de zolders van de refuge huurde als opslagruimte voor zijn graan.

⁴² AG, III 31: *Refuge te Mechelen*, map 1, (begin 19de eeuw).

Binnenkoer in traditionele bak- en zandsteenstijl (foto L. Thiers, 2006)

Naar aanleiding van dit proces werd een grondplan van de refuge getekend. Het gebouwencomplex bestond toen uit de huidige drie vleugels en het poortgebouw, plus een stal en schuur in de huidige tuin, tegen de Ziekeliëdenstraat aan. In die periode kende de refuge drie uitgangen. De hoofdingang langs het poortgebouw aan de Onze-Lieve-Vrouwstraat, een achteringang naar de Ziekeliëdenstraat en een derde uitgang halverwege de afgebroken linkervleugel naar het Onze-Lieve-Vrouwekerkhof. Ook wordt een huis getekend dat in 1807 is afgebroken.

Dit huis had volgens Van Langendonck toebehoord aan Laurens Wechter. Deze toeschrijving is echter twijfelachtig. In de aankoopakte van 1426 is geen sprake van een huis op dit erf. Van Langendonck probeerde zijn eigendomsrechten op dat stuk grond gewoon zo ver mogelijk terug te voeren en met een eigendom dat terugliep tot in de middeleeuwen zou de rechter hem zeker gelijk moeten geven. Het is echter

wel mogelijk dat hier sprake was van de verdwenen achtervleugel uit de zestiende of zeventiende eeuw. Op het plan ziet men immers dat deze woning gelegen was op de plaats waar De Noter en de bouwnaad op de traptoren de verdwenen achtervleugel situeren, namelijk loodrecht op de middenvleugel en tegen de traptoren aan gebouwd. De *porte* waarlangs het graan op de zolder werd gehesen, zal dan een laadluik in een dakvenster zijn geweest. Het huis wordt in een document beschreven als een *trés haut et fort bâtiment*, wat deze stelling zou bevestigen; in een ander document wordt het dan weer een gewone schuur genoemd. Gezien het gebrek aan bronmateriaal, valt niet te achterhalen of er inderdaad sprake was van de verdwenen achtervleugel, dan wel van een schuur.

4. Enkele prenten van Jan-Baptiste De Noter⁴³

Uit het begin van de negentiende eeuw stammen enkele afbeeldingen van de refuge, namelijk drie prenten van Jan-Baptiste De Noter (1786-1855). Hij tekende de refuge zoals hij ze zag op dat ogenblik. De Noter werkte steeds historicerend en hij trachtte het gebouw af te beelden zoals het was ten tijde van de norbertijnen. Ondanks enkele kleine foutjes, geeft dit toch een goed beeld van het refugehuis van Grimbergen.

Op één afbeelding is het classicistische poortgebouw zichtbaar zoals we het nu nog kennen. Men ziet duidelijk de achtlakramen en de deur die ingewerkt is in de poort. Deze ramen behoren tot de oudste achtlakramen in Mechelen. De siervazen die de attiek bekronen werden bij de restauratie in de jaren '90 van de twintigste eeuw gereconstrueerd naar het voorbeeld van deze prent.

Een tweede tekening geeft het zicht op de binnenkoer. De verdwenen linkervleugel is afgebeeld. Aangezien deze pas in 1886 werd afgebroken, zijn we zeker dat De Noter deze vleugel naar waarheid getekend heeft, namelijk een vleugel in traditionele bak- en zandsteenstijl, zoals we kennen van de bewaarde vleugels uit de oorspronkelijke bouwphase. Een gaanderij is eveneens afgebeeld op deze prent, in de twee meest rechtse traveeën van de middenvleugel. De gaanderij in blauwe hardsteen bestond

⁴³ SAM, Verzameling Schoeffer. De prenten kunnen worden bekeken op de website www.beeldbankmechelen.be, fotonrs. SME001001495, -1494 en -1493.

uit twee bogen, gescheiden door een zuil. Het metselverband vertoont hier nog sporen van, in de vorm van een bakstenen in plaats van natuurstenen plint en het ontbreken van speklagen. Wanneer men de vorm bekijkt van het metselwerk zonder speklagen, is de vorm van een gaanderij met twee bogen zichtbaar. Deze vindt men eveneens terug op de achterzijde van het gebouw, wat bewijst dat het hier echt om een doorgang ging en niet om een open gang. Beide traveeën vertonen op de prent van De Noter een gewone kamerverdeling op de eerste verdieping, wat wordt bevestigd door de sporen op het gebouw zelf. De kroonlijst, speklagen, het metselverband en de kapconstructie zijn niet onderbroken. Uit het grondplan van Jan van Langendonck, uit het begin van de negentiende eeuw, blijkt dat er enkel een doorgang was in de tweede travee, terwijl de meest rechtse travee een kleine kamer of muur aan de westgevel bezat. Deze gaanderij werd in de loop van de negentiende eeuw dichtgemaakt en voorzien van twee gevelopeningen.

Een laatste prent toont de gevels langs de Lieve-Heerstraat en de Ziekeliëdenstraat. De Noter tekende de Lieve-Heerstraat veel breder dan ze in werkelijkheid was om zo een beter beeld te geven op de noordgevel van de rechtervleugel. In werkelijkheid wordt deze gevel niet gezien van op deze plaats. Zo zijn van de afgebeelde dakkapellen geen sporen teruggevonden in het gebouw. Het aantal vensters — zes in tegenstelling tot de huidige zeven — en de vensterverdeling volgens de traveeën kloppen niet. De Noter nam het dus niet altijd even nauw met de werkelijkheid.

Op deze afbeelding ziet men eveneens de verdwenen achtervleugel. Aangezien we niet weten wanneer deze is afgebroken, weten we ook niet of De Noter deze nog gezien heeft. Hij was echter op de hoogte dat er hier een vleugel heeft gestaan en heeft die misschien gezien als kind. Hij vergist zich echter in de hoogte van deze vleugel en zijn aansluiting op de traptoren. Uit de bouwsporen weten we dat deze vleugel minstens een verdieping hoger was en dus drie bouwlagen telde. Op de prent is er slechts één zijde van de huistoren niet ingesloten door gebouwen, terwijl dit er in werkelijkheid twee waren. Deze twee fouten doen vermoeden dat de vleugel reeds afgebroken was toen De Noter zijn tekening maakte.

De traptoren was tot in de achttiende eeuw langs drie zijden omsloten door gebouwen, namelijk de linkervleugel, middenvleugel en de nu verdwenen achtervleugel. Hij verzorgde de verbinding met de eerste, tweede en zolderverdieping van de drie vleugels. De toren was oorspronkelijk een verdieping hoger dan het huidige volume, om zo de toegang tot de drie bouwlagen tellende achtervleugel te verzorgen. Een foto van na 1893

toont die extra verdieping van de traptoren. Op de prent van De Noter wordt de toren nog hoger afgebeeld. Dit bovenste gedeelte kennen we enkel van de prent van De Noter. We zien echter bij de andere huistorens in Mechelen, zoals die van de refuge van Sint-Truiden, dat deze steeds hoger waren dan strikt functioneel gezien nodig was. De huistorens had naast de pure nutsfunctie immers een belangrijke prestigefunctie. Zo'n toren toonde de rijkdom van de abdij en moest boven de andere gebouwen uitsteken. Op oude prenten van Mechelen ziet men steeds deze torens boven de huizen uit. Waarschijnlijk werd de toren, omwille van constructieve problemen, in verschillende stappen verlaagd; eerst het bovenste gedeelte en tussen 1893 en 1907 de tweede verdieping. Enkel het functionele deel van de toren, namelijk wat de toegang tot de eerste verdieping en de zolder verzorgde, bleef bewaard.

5. Het refugehuis in de negentiende eeuw tot op heden

In de loop van de negentiende eeuw bleef de refuge in particuliere handen. De aankoop in 1886 door graaf Robert de Buisseret-Steenbecque de Blarengghien kondigde een nieuwe periode van verbouwingen aan⁴⁴. Zo liet hij de linkervleugel uit de oorspronkelijke bouwphase afbreken om plaats te maken voor een neogotische kapel. Hij stichtte tevens een school in het gebouw. Deze functie zou het complex, onder verschillende eigenaars, blijven vervullen tot 1961. Heden ten dage is de refuge in handen van de Parochie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en vervult verschillende functies als buurtcentrum.

6. Besluit

Net als andere abdijen richtten de norbertijnen van Grimbergen een refugehuis op in Mechelen. In 1426 kochten ze een pand in de Onze-Lieve-Vrouwestraat, genaamd de 'Gulden Ring'. Dit complex zouden ze uitbreiden en verbouwen doorheen de eeuwen. Ze bleven immers eigenaar tot de openbare verkoop in 1797. Dit betekent dat het complex meer

⁴⁴ ANTWERPEN, Kadastraal Archief, kadastrale leggers, boek 208, eigenaar 4380; boek 212, eigenaar 4481.

dan drie eeuwen in dezelfde handen bleef, wat uitzonderlijk is voor een-der welk gebouw.

De norbertijnen drukten dan ook hun stempel op dit pand. Het merendeel van de huidige gebouwen valt terug te voeren tot deze periode. In de zestiende of zeventiende eeuw vernieuwden zij het hele erf. Een binnenplaats met drie vleugels werd aangelegd. In het verlengde van de linkervleugel werd een achternvleugel gebouwd, die aansloot op de traptoren. Deze trap bediende tevens de midden- en de linkervleugel. In 1777 werd een monumentaal, classicistisch poortgebouw opgetrokken aan de Onze-Lieve-Vrouwstraat. Bij de openbare verkoop bestond het complex uit deze vier vleugels, de traptoren, het poortgebouw, de binnenkoer en een tuin. In de loop van de negentiende eeuw werden er vele aanpassingen gedaan, waarbij de achter- en linkervleugel werden afgebroken. De andere gebouwen bleven echter bewaard. Zo is het poortgebouw nog steeds beeldbepalend voor de Onze-Lieve-Vrouwstraat en domineren de vleugels in traditionele bak- en zandsteenstijl de binnenkoer.

Het complex dankt zijn waarde eerder aan de grootte, dan aan de uitwerking. Er was zoveel ruimte dat doorheen de geschiedenis steeds kamers en hele vleugels verhuurd werden aan particulieren. De uitwerking bestaat daarentegen uit zeer sobere decoraties, zoals de speklagen op de gevels aan de binnenkoer en de tuinzijde. De enige uitzondering hierop vormden de verdwenen gaanderij en de, nu verlaagde, maar eertijds indrukwekkende, traptoren. Het monumentale en versierde poortgebouw uit 1777 werd wel bewaard en toont de rijkdom van de abdij.

Koerspleindreef 74
B-2950 Kapellen

Leni THIERS